

РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

**О Н О В Л Е Н Н Я З М І С Т У , Ф О Р М Т А
М Е Т О Д І В Н А В Ч А Н Н Я І В И Х О В А Н Н Я
В З А К Л А Д А Х О С В І Т И**

Збірник наукових праць

Наукові записки
Рівненського державного гуманітарного університету

Випуск 14

Заснований в 1996 році

Рівне – 2001

ББК 74.20

О - 59

УДК: 37: 371: 372: 373: 378

Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти: Збірник наукових праць:

Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск 14. — Рівне, РДГУ, 2001 р. — 154 с.

Збірник наукових праць містить статті з актуальних проблем теорії та історії педагогіки, дидактики, методики навчання, виховання і розвитку дітей та учнівської молоді в закладах освіти.

Опубліковані матеріали можуть бути корисними для науковців, практичних психологів, учителів, викладачів та студентів педагогічних університетів, інститутів та коледжів.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АПСН

Мітюров Борис Никифорович (Рівненський державний гуманітарний університет);

доктор психологічних наук, професор, член-кореспондент АПН України **Бех Іван Дмитрович**

(Інститут проблем виховання АПН України);

доктор педагогічних наук, професор **Будний Богдан Євгенович**

(Тернопільський державний педагогічний університет ім. Володимира Гнатюка);

кандидат педагогічних наук, професор **Воробйов Анатолій Миколайович**

(заступник головного редактора, Рівненський державний гуманітарний університет);

доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АНВШ України **Дем'янчук Анатолій Степанович**

(Рівненський економіко-гуманітарний інститут);

доктор педагогічних наук, професор **Коваль Ганна Петрівна**

(Рівненський державний гуманітарний університет);

доктор педагогічних наук, професор **Лисенко Неля Василівна**

(Прикарпатський педагогічний університет ім. В. Стефаника);

доктор педагогічних наук, професор **Лісова Світлана Валеріївна**

(Рівненський державний гуманітарний університет);

доктор педагогічних наук, професор **Павлютенков Євген Михайлович**

(Запорізький обласний інститут удосконалення вчителів)

доктор психологічних наук, професор **Пасічник Ігор Демидович**

(Університет "Острозька Академія");

кандидат педагогічних наук, професор **Поніманська Тамара Іллівна**

(Рівненський державний гуманітарний університет)

доктор психологічних наук, професор **Савчин Мирослав Васильович**

(Дрогобицький державний педагогічний інститут ім. Івана Франка);

доктор психологічних наук, професор, дійсний член МАПН **Сергєєв Олександр Васильович**

(Запорізький державний університет)

доктор педагогічних наук, професор **Сметанський Микола Іванович**

(Вінницький державний педагогічний університет ім. М. Коцюбинського);

доктор педагогічних наук, професор **Терещук Григорій Васильович**

(Тернопільський державний педагогічний університет ім. Володимира Гнатюка);

кандидат педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПСН **Тищук Віталій Іванович**

(Рівненський державний гуманітарний університет);

кандидат педагогічних наук, професор **Янцур Микола Сергійович**

(заступник головного редактора, відповідальний секретар, Рівненський державний гуманітарний університет).

Затверджено Вченою Радою Рівненського державного гуманітарного університету

(протокол № 8 від 30.03.2001 р.).

Збірник затверджений ВАК України як наукове фахове видання, в якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукового ступеня доктора і кандидата наук з педагогіки (постанова Президії ВАК України №1-05/7 від 9.06.1999 р. та додаток до постанови ВАК України від 11.10.2000 р. № 1 – 03/8).

За достовірність фактів, дат, назв і т. п. відповідають автори статей. Думки авторів можуть не збігатися з позицією редколегії. Рукописи рецензуються і не повертаються.

Адреса редакції: 33028 м. Рівне, вул. Остафова, 31.

Рівненський державний гуманітарний університет

ISBN 966 — 7281 — 06 — 5.

© Рівненський державний гуманітарний університет, 2001

ПЕРЕДМОВА

ПСИХОДІАГНОСТИКА МІЖОСОБИСТІСНИХ ВІДНОСИН УЧНІВ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ ПРОЕКТИВНИХ МЕТОДИК (ВНУТРІСІМЕЙНИЙ АСПЕКТ)

Переваги проєктивних методів, на відміну від тестів, опитувальників, очевидні при дослідженні саме міжособистісних відносин. Це підтверджується тим, що вони вимірюють не ту чи іншу психологічну функцію особистості, а ніби визначають модус особистості в цілому, орієнтовані на вивчення неусвідомлюваних форм мотивації. А завдяки відсутності чіткого стимульного матеріалу обстежувані можуть вільно обирати і тактику поведінки, і самі відповіді. І при цьому піддослідні не знають, які саме якості у них діагностуються. Значні можливості для психодіагностики міжособистісних відносин учнів молодшого шкільного віку, з їх сім'єю, шкільним колективом, однолітками, вчителем, оточуючими людьми мають зокрема, такі: “Кінетичний малюнок сім'ї”, “Два будинки” та методики Рене Жіля.

Психолог-практик, що займається проблемами сім'ї, гостро відчуває недостатність адекватних методик дослідження особистості дитини. Існують певні труднощі у застосуванні вербальних методик, тому що діти недостатньо інтроспективні, їм важко виражати свої переживання за допомогою слів; до того ж штучні, а тому неприємні для дитини процедури дослідження впливають на результати і порушують емоційний контакт між піддослідним та психологом. З цією метою стали широко використовуватись методики, які ґрунтуються на звичних діяльностях, зокрема на малюванні.

Популярність проєктивних методик, зокрема, графічних, пояснюється кількома причинами:

1. Процес малювання здійснюється виключно розгальмовуючий вплив на дитину, зменшує напругу, сприяє встановленню емоційного контакту з дитиною.
2. Малюнки є дуже зручними у приміщенні, тому що папір, олівець - весь необхідний інструмент, і дитина ніби сама фіксує за допомогою олівця свої дії, думки. А це в свою чергу, дає змогу психологу більше звертати увагу на зміну емоційного стану дитини, відмічати особливості процесу малювання.
3. Графічні методики (зокрема, “Кінетичний малюнок сім'ї”) – високоінформативний засіб пізнання особливості дитини, що відображає те, як дитина сприймає себе чи інших членів сім'ї, які почуття вона переживає в родині.
4. Процес малювання як такий володіє психотерапевтичною дією. У малюнку дитина ніби звільняється від особистого напруження, програє можливі вирішення ситуації.

Але, не дивлячись на всі ці переваги, практичне використання графічних методик потребує детального вивчення досвіду їх застосування і, головне, критичного осмислення принципів інтерпретації малюнків.

Розгорнута система аналізу та інтерпретації малюнку сім'ї була вперше поставлена у роботі У. Вольфа.

При роботі з малюнком він аналізував:

1. Послідовність зображення членів сім'ї - вказує на значимість їх ролі в родині; дитина починає малюнок з більш значимої особи і закінчує менш значимою.
2. Просторове розміщення малюнку - це є показником їх емоційної близькості.
3. Оклад намальованої сім'ї у порівнянні з родинним відсутність якогось члена родини часто є свідченням вираженого прагнення звільнитися від емоційно неприйнятної члена сім'ї.
4. Відмінність між графічними презентаціями за формою, пропорціями, деталях і, насамперед, по величині. Неспіввідносність величини детермінована у більшій мірі психічними факторами, ніж факторами реальності. Зображення інших членів сім'ї неадекватно великими зв'язано із сприйманням їх домінантності, а зображення.
5. Більшим себе дитиною співвідноситься з почуттям своєї значимості в сім'ї.

Подальший розвиток досліджень з методики малювання сім'ї йшов ніби по **2-х напрямках**:

1) зміна інструкції до завдання .

Давалися різні види інструкцій: “Намалюй свою сім'ю”, “Намалюй свою сім'ю, де кожен зайнятий своєю роботою” інші.

2) розширення діапазону інтерпритуючих параметрів малюнку.

Але, не зважаючи на різницю в схемах інтерпритації, варіації процедур, можна умовно виділити **основні параметри інтерпритації малюнку**:

1. Інтерпритація структури малюнку сім'ї (розширення фігур, порівняння складів намальованої та реальної сім'ї).

Вважається, що таке завдання дає дитині можливість виразити свої почуття до інших членів сім'ї, суб'єктивну оцінку власного місця в родині.

2. Розміщення фігур на малюнку:

- використовується ряд градієнтів розміщення, які оцінюються як індикатори почуттів дитини по відношенню до інших членів. Це:

а) дитина малює іншого члена сім'ї: біля себе окремо - розділяє себе та іншу фігуру бар'єром малює на іншому боці листка.

б) члени сім'ї: всі разом - поділилися на групи.

Емоційна відстань між людьми виражається лінійними відстанями у символічній ситуації.

3. Особливості малювання членів сім'ї.

К. Маховер: обстежуваний малює фігуру, яка тісно пов'язана з характерними для того, хто малює, імпульсами, тривогою, конфліктами, компенсаціями: тут зображена фігура є самою людиною, а листок паперу відповідає її оточенню.

У зв'язку з цією проблемою К. Маховер виділяє 3 гіпотези:

1 гіпотеза : особливості всієї людської фігури її окремих частин тіла в контексті спілкування приймають загальний смисл, так як :

а) психічні сцени, злоба, радість тощо мають специфічні маніфестації, характеризуються м'язевою напругою, яка зрозуміла іншим людям;

б) ми схильні оцінювати людей певним чином у відповідності з їх фізичною конституцією;

в) окремі частини тіла вважаються носіями певних функцій, а їх особливості зв'язуються з особливостями діяльності людини.

2 гіпотеза : окремі частини тіла в онтогенезі набувають індивідуального значення і можуть стати центром вираження емоцій, значимою сферою, віссю адаптації. Так , викривлення окремих частин тіла сигналізує про зв'язані з ними емоційними проблемами.

3 гіпотеза : психічний зміст може виражатися у малюнках за допомогою символів.

4. Інтерпритація процесу малювання.

Звертається увага на послідовність малювання, на паузи, надмірне штрихування, спонтанні коментарі, послідовність малювання тощо. Проте цей фактор визнається не всіма авторами.

Методика малюнку сім'ї використовується у тих випадках, коли не треба давати однозначної інформації. Малюнок сім'ї більше потрібен для розуміння “образу світу” дитини, як засіб побудови різних гіпотез, які в подальшому перевіряються та корегуються. Тому при всій фрагментарності, недостатній обґрунтованій інтерпритації малюнок сім'ї може бути корисним інструментом у роботі психолога-практика.

Методика “Кінетичний малюнок сім'ї” ґрунтується на інтерпритації, розробленій Р. Бернсом і С. Кауфманом; використаний каталог інтерпритації С. Р. Рейколдса і система інтерпритації Хоментausкаса.

Взагалі малюнок – високоінформативний засіб для вивчення особистості дитини її основних особистісних характеристик, властивостей, здібностей, міжособистісних відносин в сім'ї. Школі, з ровесниками та іншим соціальним оточенням. Дана проективна методика малювання сім'ї ґрунтується на вивченні саме внутрісімейних стосунків. Вона дає змогу побачити, які переживання з приводу родини викликаються у дитини, з ким склалися найбільш близькі емоційні зв'язки, а з ким із членів родини виявляється напруженість, тривожність у спілкуванні, контактах, тобто виявлення реальної сімейної атмосфери та її значення в житті самої дитини.

Експериментування з групою дітей (15 осіб) 8-9 років було нами підпорядковане меті дослідження: виявити особливості сприйняття і переживання дитиною внутрісімейних стосунків. Для

обстежуваних дається інструкція: «Будь-ласка, намалюй свою сім'ю так, щоб всі її члени були чимось зайняті». Після того, як малюнок закінчений, з дитиною проводиться бесіда за наступною схемою:

- 1) Хто зображений на малюнку? Що робить кожен член сім'ї?
- 2) Де працюють чи вчаться члени сім'ї?
- 3) Як у сім'ї розподілені домашні обов'язки?
- 4) Які взаємовідносини дитини з іншими членами сім'ї?

Якісний аналіз малюнків проводиться з урахуванням їх формальних і змістовних аспектів. Інформативними ознаками малюнка є, наприклад, розміщення малюнка на листку паперу, пропорції окремих частин малюнка, цього величина, стиль розфарбовування, сила нажиму олівця, виділення окремих деталей. Змістовні аспекти включають у себе особливості, рухи і настрої намальованого об'єкта.

Для аналізу малюнків використовуються 3 аспекти :

1. Деталі малюнку - відображають значимі для суб'єкта аспекти щоденних ситуацій. Обстежуваний може показати, які деталі мають для нього життєву значимість двома способами :

- позитивним (якщо під час роботи над малюнком дитина підкреслює чи стирає деякі деталі малюнка, а також якщо повертається до неї).

- негативним (якщо пропускає основні деталі намальованих об'єктів).

Інтерпритація таких значимих деталей чи комплексів деталей може виявити деякі конфлікти, страхи переживання. Але це потрібно інтерпритувати у співробітництві з обстежуваним. Наприклад, відсутність у зображенні людини таких деталей як рот чи очі, може вказувати на певні труднощі у людському спілкуванні.

2. Пропорції малюнка іноді відображають психологічну значимість і цінність речей, ситуацій чи відношень. Наприклад, дуже маленький малюнок може відображати почуття неадекватності, що переживається суб'єктом, стосовно цього психологічного оточення чи аутистичне бажання вийти із ситуації.

3. Перспектива - показує більш складні відношення людини до цього психологічного оточення. При оцінюванні звертається увага на розміщення малюнку на папері стосовно до глядача (погляд зверху чи знизу), взаємне розміщення окремих частин малюнку, рух намальованого об'єкта. Наприклад, людина, намальована в русі, найчастіше показує активне і творче ставлення до свого життя.

Особлива увага звертається на такі аспекти :

1. Структура малюнку сім'ї.

- зазвичай дитина не малює тих, з ким знаходиться у конфліктних відношеннях. Наприклад, не намальовала меншу 1,5-річну сестричку - свідчить, що дитині важко пристосуватися до ситуації, що склалася.

Важливим показником психологічної близькості є реальна відстань між різними членами сім'ї. Наявність різних об'єктів між ними - своєрідні перешкоди. Деякі діти зображують фігури людей маленькими і розміщують на нижній частині паперу. Це може свідчити про депресивність дитини, почуття меншовартості у сімейній ситуації.

2. Особливості зображення окремих членів сім'ї.

Вважається, що дитина найбільше деталізує, довше всього малює і розмальовує фігуру свого улюбленого члена родини. І, навпаки, при негативному ставленні до когось – малює неповно, без деталей. Коли відносини конфліктні та тривожні, емоційно неоднозначно забарвлені, вона часто використовує штрихування у зображенні того члена сім'ї, з яким не склалися ефективні зв'язки. У аналогічних випадках можна спостерігати стирання і перемалювання.

Важливе діагностичне значення має неадекватна величина фігури якогось члена родини. Наприклад, молодшу сестру малює найбільшою, свідчить про виключну увагу, яку батьки приділяють молодшій сестрі, про її особливе місце в ієрархії сімейних відносин.

3. Процес малювання - дає інформацію не лише про сімейні відносини дитини, але й взагалі про стиль її роботи, деякі особливості особистості. Найчастіше починає малювати із зображення того члена сім'ї, до кого дійсно добре ставиться. Паузи перед малюванням можуть свідчити про емоційно неоднозначне чи й негативне ставлення дитини.

Розроблена система кількісних оцінок. Виділено 5 **симптомокомплексів**:

- 1) сприятлива сімейна ситуація;
- 2) тривожність;

- 3) конфліктність у сім'ї;
- 4) почуття неповноцінності;
- 5) ворожість у сімейній ситуації.

Коли на малюнку взагалі нема людей або є ті, хто не пов'язаний із сім'єю, свідчать:

- деякі травматичні переживання з приводу сім'ї;
- почуття покинутості, відчуженості;
- про аутизм ;
- високий рівень тривожності, зв'язаний з почуттям небезпеки ;
- відсутність контакту між дитиною і психологом.

Якщо дитина не малює чи малює тільки себе - відсутність почуття спільності з сім'єю. Якщо малює лише себе :

- і прикрашає великою кількістю деталей, квітів і т.д., робить зображення дуже великим - егоцентричність і, можливо, істероїдні риси характеру;
- малюнок маленький у сукупності з негативним емоційним фоном – почуття ізолюваності, відчуженості, непотрібності, іноді - аутичні тенденції.

При збільшенні складу сім'ї:

- невдоволені психологічні потреби, тобто бажання мати для спілкування дитину того ж віку (брат) ;
- потреба бути серед інших людей ;
- бажання зайняти батьківську оборонно-керівну позицію по відношенню до інших дітей (зображена дитина чи тварина) ;
- потреба у людині для близького емоційного контакту.

ІНТЕРПРИТАЦІЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ОБСТЕЖЕННЯ

МАЛЮНОК № 1. КАТЯ С., 8Р.

Травматичні переживання з приводу сім'ї (відсутність членів родини, зображена лише матір і то після запитання психолога про сім'ю дівчинки); почуття покинутості, відчуженості, зайвості, не відчуває власної значимості в родині. Конфліктні почуття, пов'язані з сім'єю, особливо з меншими братиком і сестричкою. Дещо утруднене спілкування з матір'ю (відсутність зображення рота), несприятлива сімейна атмосфера.

МАЛЮНОК № 2. АНЯ П., 8Р.

Зображення сім'ї неповне, відсутня бабуся, яка живе з ними. Це може бути свідченням про негативні переживання, емоції, пов'язані з нею, труднощі у налагодженні контакту. Егоцентризм, почуття власної значимості в сім'ї, бажання бути в центрі уваги (себе малює першою, прикрашаючи квітами), демонстративні риси характеру. Відносини в родині позитивні, сприятлива сімейна атмосфера. Найбільшим авторитетом у дівчинки і найбільше значення мають мама і тато, всі члени родини зображені з яскраво вираженими позитивними емоціями.

МАЛЮНОК № 3. СЕРГІЙ К., 8Р.

Сімейна ситуація в цілому благоприємна: сім'я зображена в повному складі з вираженими додатними емоціями. Родина намальована разом, біля будинку. Найважливішою для хлопчика є мама (мама першою) і батько. У родині хлопчик відчувається комфортно, є любимим і значимим для батьків. Проте в обстежуваного спостерігається деяка тривожність чи й навіть агресивність як риси характеру (наявність штрихування, розміщення малюнку в нижній частині листка).

МАЛЮНОК № 4. ЮЛЯ Д., 8Р.

Позитивне ставлення до сім'ї в загальному та конкретно до кожного члена. Головою родини дівчинка вважає маму. Батьки мають авторитет; значний вплив на дівчинку. Всі зображені з яскраво вираженими емоціями.

Обстежувана відчуває сприятливу сімейну атмосферу, що вона є любимою і значимою для батьків. Неадекватно велике зображення свої персони свідчить про завищену самооцінку, відчувається повноцінним членом сім'ї.

У матері та у дівчинки відсутні ноги, що пояснила як невміння малювати. Це може говорити про негативні емоції, переживання з приводу частоті відсутності матері вдома, яка багато часу перебуває на роботі, бажання частіше бути з нею.

МАЛЮНОК № 5. КАТЯ К., 8Р.

Благоприємна ситуація в сім'ї (зображена у повному складі, з позитивними емоціями). Найбільш значимими для дівчинки є батьки, саме їх у відповідях визначила як найщасливіших.

Спостерігається позитивне емоційне ставлення до молодшого братика, якого дуже любить і дружить. Почуває власну цінність у родині, важливість її для сім'ї. Малюнок дещо зміщений вліво, що говорить про енергійність, оптимізм обстежуваної.

МАЛЮНОК № 6. МИКОЛА В., 8Р.

Незадоволення сімейною ситуацією, яка склалася. На малюнку відсутні бабуся і матір, яка в даний час не живе з ними. Це говорить про негативне ставлення пов'язані з ними негативні переживання. Найбільш прихильно ставиться до старшої сестри та брата. Себе зобразив лише, коли психолог запитав, чому він не намалював себе. Це може показувати, що обстежуваний не усвідомлює власної значимості в родині, про недостатність визнання з боку оточуючих, незадоволення своїм становищем у соціумі.

Частіше стирання, сильний нажим ліній – тривожність, невпевненість, пасивність, депресивність (малюнок дещо зміщений вліво), велика акцентуація при малюванні пальців, їх деталізація; кількість є неадекватною і величина – надто видовжені).

Проблеми, труднощі у спілкуванні з оточуючими (намалював себе без рота); переживання, строк (великі очі); демонстративно - істероїдні манери поведінки, жіночі риси характеру (великі вії).

МАЛЮНОК № 7. ПЕТЯ К., 8Р.

Відсутність людей на малюнку (пояснює, що не вмів малювати) свідчать про деякі травматичні переживання з приводу сім'ї, почуття покинутості, відчуженості, непотрібності. Спостерігається високий рівень тривожності, зв'язаний з почуттям небезпеки (малює знизу лінію основи, часте стирання деталей; зображений менше будинки; речі біля будинку). Почуття неповноцінності сім'ї, незадоволення існуючою ситуацією, тривожність переживань з приводу неї.

МАЛЮНОК № 8. ОЛЕНКА Л., 8Р.

Розміщення малюнка у верхньому краю листка трактується як висока самооцінка, незадоволенням своїм становищем у соціумі, недостатність визнання з боку оточуючих, прагнення до визнання, самоствердження. Найбільш позитивне ставлення в сім'ї спостерігається до матері, яку дівчинка зобразила першою, на її малювання багато приділила часу, часто стирала, перемальовувала, деталізувала зображення. Неадекватно великий малюнок молодшої однорічної сестри, що може свідчити про виключну увагу, яку батьки приділяють сестрі, її особливе місце в ієрархії сімейних відносин, проте негативного ставлення до сестри не спостерігається, а швидше навпаки. Відношення до батька та брата є адекватними.

Зображення родини неповне: відсутня сама дівчинка, що говорить про відсутність почуття спільності з сім'єю, почуття власної неповноцінності, непотрібності, покинутості, відчуженості,

МАЛЮНОК № 9. ЖАННА Т., 8Р.

Малюнок сім'ї також неповний: відсутня чоловіча половина це пояснюється негативними переживаннями з приводу їх, проблеми у спілкуванні з ними. Стосунки з матір'ю і сестрою є сприятливими, позитивно забарвлені. Вони користуються авторитетом у дівчинки, дуже їх любить (малюнок дуже деталізований). Надає великого значення і власній особі в родині, почувається любимою і значимою, рівноправним членом серед інших.

МАЛЮНОК № 10. ОЛЕНКА Н., 7Р.

Конфліктні та тривожні стосунки з батьком, неоднозначно емоційно забарвлені (лише він з родини відсутній на малюнку). З рештою членами сім'ї хороші стосунки, сприятлива сімейна ситуація (всі зайняті спільною діяльністю, яскраво виражені позитивні емоції). Члени сім'ї зображені в русі - активне, творче ставлення до свого життя.

МАЛЮНОК № 11. ІРА П., 8Р.

Благоприємні стосунки в сім'ї. Відсутні негативні відносини з будь-ким з родичів. Спостерігається позитивне ставлення як до матері та батька (малює їх першими та визначає як найщасливіших), так, до молодшої сестрички (зображує себе з нею, взявшись за руки). Дещо неадекватно негативне ставлення до себе (визначає як саму нещасливу в сім'ї, ніяк не пояснюючи, і малює в останню чергу).

МАЛЮНОК №12. САША К., 8Р.

Почуття неадекватності, що переживаються суб'єктом стосовно цього оточення; депресивність, почуття неповноцінності в сімейній ситуації, конфліктність, тривожність (стирання, штрихування, маленькі розміри малюнку). Відсутність сестрички на малюнку – говорить про незадоволення сімейною ситуацією, «ревності» батьків до 3-місячної сестри, якій більше приділяють

уваги. Відповідно відсутність власного зображення на малюнку пояснюється притаманним почуттям відкинутості, непотрібності, зайвості, заниженої самооцінки.

МАЛЮНОК № 13. ІННА Л., 7Р.

Малюнок неповний - відсутній сам автор, що говорить про почуття неповноцінності, непотрібності у власній родині, відсутність почуття спільності з сім'єю. Найбільш важливими для дівчинки в сім'ї є батьки, особливо матір. Її зображення порівняно з рештою членами сім'ї збільшене, що свідчить про її важливість, сприйняття обстежуваною як голови родини. Ці дані підтверджує часте стирання, повертання до малювання її, деталізація.

Найменш значимим є брат, проте негативних емоцій у дівчинки не виявляє (всі намальовані з позитивними емоціями). Сильний нажим ліній. Стирання свідчать про тривожність, депресивність.

МАЛЮНОК № 14. СВИТЛАНА Я., 7Р.

Позитивні стосунки з усіма членами родини (яскраво виражені позитивні емоції). Часте стирання ліній свідчить про тривожність. Проте зображення неповне - відсутня сама дівчинка, яке нічим не пояснила. Це говорить про відсутність почуття спільності з сім'єю, дитина не почувається в ній значимою і любимою.

МАЛЮНОК № 15. АНЯ Д., 7Р.

Неадекватне ставлення до сім'ї. Зображена лише матір, що вказує про те, що саме вона є улюбленим емоційним партнером по спілкуванню. Відсутність батька, брата, сестри і себе є ознакою травматичних переживань з приводу сім'ї, незадоволення сімейною ситуацією, що склалася. Не почуває власної значимості в сім'ї, не сприймає себе як рівноправного члена, занижена самооцінка, відсутнє почуття спільності з сім'єю.

Висновки дослідження внутрісімейних міжособистісних відносин молодших школярів за допомогою малюнку (методика "Кінетичний малюнок сім'ї"), ґрунтувалися на таких особливостях зображення: загальний вигляд малюнку, його місце розташування на папері, наявність чи відсутність певних членів сім'ї, послідовність зображення, стирання чи підкреслення певних деталей, пропорції малюнку, наявність певних предметів між членами родини, емоційна вираженість та наявність спільної діяльності в сім'ї. Інтерпретація отриманих результатів, дозволяє стверджувати, що дійсно перераховані фактори мають вирішальний вплив при обробці даних, і саме вони показують, наскільки атмосфера в родині є сприятливою для дитини та наскільки вона є емоційно значимою для неї. Отже, проєктивна методика "Кінетичний малюнок сім'ї", безперечно, є досить прогностичною для експериментального дослідження відносин у сім'ї саме для дітей молодшого шкільного віку.

СИМПТОМОКОМПЛЕКСИ "КІНЕТИЧНОГО МАЛЮНКУ СІМ'Ї".

СИМПТОМО-КОМПЛЕКСИ	СИМПТОМИ	БАЛ
1	2	3
1. Сприятлива сімейна ситуація	1. Спільна діяльність усіх членів сім'ї. 2. Переважання людей на малюнку. 3. Зображення всіх членів сім'ї. 4. Відсутність ізольованих членів сім'ї. 5. Відсутність штрихування.	0,2 0,1 0,2 0,2 0,1

1	2	3
	6. Добра якість ліній. 7. Відсутність показників ворожості. 8. Адекватна розміщення людей на папері. 9. Інші можливі ознаки.	0,1 0,2 0,1
2. Тривожність	1. Штриховка. 2. Лінія основи – підлога. 3. Лінія над малюнком. 4. Лінія з сильним нажимом. 5. Стирання. 6. Перебільшена увага до деталей. 7. Переважання речей. 8. Подвійні й переривчасті лінії. 9. Підкреслення окремих деталей. 10. Інші можливі ознаки.	0,1,2,3 0,1 0,1 0,1 0,1,2 0,1 0,1 0,1 0,1
3. Конфліктність	1. Бар'єри між фігурами в сім'ї. 2. Стирання окремих фігур. 3. Відсутність деяких частин тіла в фігурах. 4. Виділення окремих фігур. 5. Ізоляція окремих фігур. 6. Неадекватна величина окремих фігур. 7. Невідповідність вербального опису й малюнка. 8. Переважання речей. 9. Відсутність деяких членів сім'ї. 10. Член сім'ї, що стоїть за спиною. 11. Інші можливі ознаки.	0,2 0,1,2 0,2 0,2 0,2 0,2 0,2 0,1 0,1 0,2 0,1
4. Почуття неповноцінності в сімейній ситуації	1. Автор малюнка непропорційно маленький. 2. Розміщення фігур в нижній частині листка. 3. Лінія слабка, переривчаста. 4. Ізоляція автора від інших. 5. Маленькі фігури. 6. Нерухома фігура автора порівняно з іншими. 7. Відсутність автора. 8. Автор стоїть за спиною. 9. Інші можливі ознаки	0,2 0,2 0,1 0,2 0,1 0,1 0,2 0,1
5. Ворожість у сімейній ситуації	1. Одна фігура на іншому листку чи боці. 2. Агресивна позиція фігури. 3. Закреслена фігура. 4. Деформована фігура. 5. Зворотній профіль. 6. Руки розкинуті в сторони. 7. Пальці довгі, підкреслені. 8. Інші можливі ознаки.	0,2 0,1 0,2 0,2 0,1 0,1 0,1

Інтерпритаційні узагальнення дозволяють обґрунтувати деякі положення міжособистісних відношень у сім'ї.

1. Дитина є не просто продуктом виховного впливу батьків. А це особистість, яка здатна приймати рішення, здатна осмислювати сама себе, своє місце як у сім'ї, так і поза нею, яку роль вона відіграє, яке становище, позицію займає, чи є вона необхідною, бажаною дитиною, любимою своїми батьками, чи відчувається самотньою і нікому непотрібною, відчуваючи байдуже ставлення до неї.

2. Часто батьки не розуміють вчинки, поведінку дитини. А тому будь-який проступок, порушення заборони сприймають досить категорично, ніби діти це роблять їм наперекір, щоб надокучити. Але це не так. А тому, щоб зрозуміти поведінку дитини, це можливо лише у тому випадку, коли дивитися на світ її очима.

3. Сімейна ситуація розвитку дитини не тотожна тій, яку сприймають дорослі. Для кожного члена родини вона виглядає по-різному, тому що кожен з них розвивається в різних умовах.

4. На виховання дітей впливають не лише наші навмисні виховні впливи, але й усі особливості поведінки дорослих, що не усвідомлюють ні самими дорослими, ні дітьми. Тобто всі звички, манери поведінки дитина переймає від батьків. І якщо батько чи мати буде чомусь повчати дитину, виховувати охайність, але при цьому їх поведінка не буде відповідати сказаним словам, то у дитини ніколи не сформується дані якості.

Світ сім'ї надзвичайно різноманітний. В одних родинах дитина отримує всебічний розвиток, батьки це всіляко заохочують і побуджують, створюють сприятливу сімейну атмосферу. Але й є різні труднощі, які не те, що не сприяють, але й перешкоджають нормальному розвитку дитини, формуванню у неї тих чи інших властивостей, рис. Здібностей.

До проблем взаємовідносин дітей молодшого шкільного віку відноситься і неправильна позиція батьків, яку вони зайняли стосовно своєї дитини.

Виділяють **3 негативні тактики батьків** :

- 1. Гіперопіка** - надмірна опіка, турбота про дітей, яка часто призводить до того, що діти повністю втрачають можливість стати самостійними. Мати власну точку зору, все за них роблять батьки. Діти при такому вихованні виростають безвольними, непристосованими до життя.
- 2. Прискіпливість** - батьки постійно шукають недоліки як в самій дитині, так і в її діяльності, поведінці, роблять зауваження, вимагають дотримання різних норм, правил. Врешті-решт це призводить до того, що дитина постійно боїться зробити якийсь вчинок неправильно, боїться осуду з боку оточуючих, занижена самооцінка.
- 3. Відмова від дітей** - таке становище може виникнути при несприятливій сімейній ситуації, наприклад, в сім'ї батьків -алкоголіків, коли вони абсолютно не звертають увагу на своїх дітей, не займаються їх вихованням, їм байдужа їх доля. Або така ситуація може виникнути, коли батьки ставлять високі вимоги до дітей. Коли ці очікування не виправдовуються, як наслідок, батьки можуть демонструвати відмову від дітей, зверхнє, зневажливе до них ставлення. У таких дітей також з часом формується занижена самооцінка, почуття неповноцінності, непотрібності.

Відповідно виділяємо 4 види позиції дитини, які вона може займати в сім'ї:

1. Я потрібна і любима батьками, я їх люблю також.
2. Я потрібна і любима батьками, і ви існуєте заради мене.
3. Я не любима, але хочу наблизитися до вас.
4. Я не любима і непотрібна. Дайте мені спокою.

Іноколи дитина робить такі висновки поспішно. Тому завданням і психолога, і батьків, і вчителів є допомогти усвідомити дитині її власну значимість у родині, що вона є бажаною і потрібною для батьків, допомогти адекватно навчитися сприймати сімейну ситуацію, будувати сприятливі взаємовідносини з оточуючими людьми.

Батьки турбуються про своїх дітей, хочуть, щоб вони вирости здоровими, веселими, чесними людьми, легко адаптувалися до оточуючого середовища, вміли встановлювати контакт з іншими, були здібними, талановитими, розумними. І саме вони мають заохочувати дітей до самостійного вибору свого шляху. До самоствердження. Проте не все залежить від батьків, якими виростуть їх діти. Адже є ще школа, вчителі, однокласники, які також мають значний вплив, займають важливе місце в житті молодшого школяра.

Отже завдання практичного психолога – спрямування зусиль на ліквідацію вказаних проблем шляхом виховної роботи, індивідуальної психотерапії, а також вироблених навчальних і роз'яснювальних методик для батьків з метою нормалізації сімейних відносин; навчити батьків розуміти своїх дітей, показати проблеми дітей даного віку, вміти виходити з найскрутніших ситуацій; розробити програму роботи з учителями - показати позитивні, сильні сторони кожної дитини, на які можна спиратися у роботі з ними, у налагодженні відносин, у встановленні контакту.

Дитина – це найвища цінність будь-якого суспільства. І ми маємо створити сприятливі умови для її всебічного розвитку як особистості, маємо навчитися розуміти її дії, вчинки, бажання, сприймати її як окрему, неповторну особистість, творчу і обдаровану; і докладати усіх зусиль для її становлення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адлер А. Практика і теорія індивідуальної психології. – М., 1993 .

2. Альманах психологических тестов. – М.: КСП, 1996.
3. Беляускайте Р.Ф. Рисуночные пробы как средство диагностики развития личности ребёнка // Диагностическая и коррекционная работа школьного психолога. – М., 1987.
4. Практикум по возрастной и педагогической психологии / Под ред. Дубровиной И.В. – М., 1999.
5. Шевандрин Н.И. Психодиагностика, коррекция и развитие личности. – М., 1999.

Одержано редакцією 27.11.2000.

УДК: 372. 044. 1

Т. І. ПОНІМАНСЬКА

ЗАВДАННЯ ГУМАНІСТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Необхідність обґрунтування теоретичних засад гуманістичного виховання зумовлене низкою соціальних, науково-педагогічних та психологічних чинників. Відомо, що у широкому соціально-політичному масштабі триває складний перехід від моноідеологізму та ідейної однобічності до демократичних, а відтак – гуманістичних засад життя суспільства. Ті складні процеси, що нині відбуваються не лише в Україні, а й у всьому світі, відображаються у педагогічній науці і практиці виховання. Якщо врахувати, що розвиток форм і методів виховної роботи носить діалектичний характер і являє собою процес постійного виникнення і вирішення протиріч між метою, завданнями, а також зміною змісту і джерелами його реалізації, то зрозумілим стає складність визначення самого поняття “гуманістичне виховання”.

Ми виходимо з аналізу трьох головних видів суспільних відносин: особистості до блага суспільства, суспільства до блага особистості, ставлення людини до людини. Очевидно, найбільш адекватними їм є гуманістичні взаємини, які складають основу життєдіяльності людей. Якщо у широкому соціальному контексті сьогодні ще говорити про гуманізацію – досить проблематична справа, то втілити ідеї гуманізму на рівні педагогічної системи не лише цілком реально, а й необхідно з метою забезпечення гуманістичного імперативу.

Ідея людини як мети і центру виховання не є новою, скоріше вона виступає мірилом педагогічної доцільності всіх і кожної педагогічної системи минулого, сьогодення і майбутнього. В кінцевому рахунку, гуманістичне виховання спрямоване на створення світової співдружності на засадах гуманізму не лише у педагогічному значенні, а й у всіх сферах її існування і життєдіяльності [3].

По-друге, проблема гуманістичного виховання набуває особливої актуальності в зв'язку з тим, що у педагогічній науці достатньо розробленими і вивченими є питаннями, що закладають важливі основи означеної проблеми. Розглянемо їх стосовно виховання дітей дошкільного віку.

Важливим соціальним завданням дошкільної педагогіки є удосконалення процесу морального виховання. Традиційними сторонами морального виховання виступають питання формування у дітей початкових уявлень про норми моралі, що регулюють ставлення людини до інших людей, її діяльності, до самої себе, а також перетворення цих норм у засоби самостійної регуляції поведінки та взаємин із навколишніми. Отже, центральною проблемою морального виховання є людина, її місце у системі взаємин. До актуальних проблем морального виховання належить і власне формування гуманного ставлення до навколишнього, виховання колективістської спрямованості поведінки, працелюбства, морально-вольових якостей (чесності, скромності, відповідальності та ін.)

Водночас, ці якості відносять до початків духовності особистості. Сучасні дослідники схиляються до думки про те, що людина, слідує моральним нормам в обставинах, які постійно змінюються, повинна мати певні орієнтири для визначення лінії своєї поведінки. Йдеться про аксіологію – теорію ціннісного ставлення до світу і себе. В пропонуваній нами системі гуманістичного виховання формування ціннісних орієнтацій займає провідне місце, розглядається як прилучення дитини до загальнолюдських цінностей в процесі індивідуального розвитку.

Нарешті, посилюється інтерес до соціальних аспектів виховання дітей у зв'язку із соціально-політичними змінами в житті суспільства і необхідністю підготовки дітей до них. Такі якості, як керування своєю поведінкою і способами спілкування, здатність вибору адекватної альтернативи поведінки, орієнтації у нових обставинах, відчуття свого місця у товаристві інших людей є сферою соціального розвитку дитини.

Механізм соціального розвитку складають такі головні компоненти, як когнітивний (здатність до пізнання людей, їх поведінки, взаємин) та поведінковий (мотиви і навички взаємодії у різних

ЗМІСТ

Передмова	3
Бех І. Д. Особливості традиційного етапу розвитку педагогічної науки	5
Воробійов А. М. Психодіаностика міжособистісних відносин учнів молодшого шкільного віку засобами практичних методик (внутрішньосімейний аспект)	7
Поніманська Т. І. Завдання гуманістичного виховання дітей дошкільного віку	15
Бричок Б. П. Проблема мети виховання в контексті сьогодення	18
Дичківська І. М. Моделі духовного розвитку дитини в зарубіжних педагогічних теоріях	21
Маліновська Н. В. С.Ф.Русова про оволодіння скарбами рідної мови на основі засобів народної педагогіки	23
Горонаха Н. М. Ознайомлення дошкільнят з валеологічними властивостями рослин ...	25
Яниур Л. А., Джиган Н. М. Формування інтересу до зображувальної діяльності у дітей різновікової групи	28
Борова В. Є. Модель корегування вад звукової культури мовлення старших дошкільників	33
Квак О. В. Гра, як засіб формування орфоепічної правильності мовлення дітей дошкільного віку	36
Яниур М. С. Професійна орієнтація учнів початкової школи в процесі трудового навчання	39
Сілков В. В. Вимоги до системи вправ при особистісно-орієнтованому формуванні поняття числа у молодших школярів	44
Крутій В. А. В.О.Сухомлинський про активізацію навчальної діяльності молодших школярів	50
Леценко Г. П. Комунікативно-орієнтоване вивчення рідної мови в початкових класах ..	54
Бучак Н. В., Макогончук М. Г. До питання адаптаційних можливостей учнів	57
Шутяк В. Г., Шутяк О. Ф. Про графічну підготовку учнів II класу	58
Літковець О. Д. Формування художньо-мовленнєвої діяльності дітей шестирічок на уроках “художньої праці”	63
Крет М. В. Музично-етичний досвід як важливий компонент формування морального світу учнів молодших класів	66
Манюк Л. В. Зміст, форми та методи формування активної громадської позиції школяра	69
Пальчевський С. С. Сугестопедичні підходи до навчання в діяльності та поглядах зарубіжних педагогів-класиків	71
Пасічник Я. А. Принципи дидактики математики та їх історичні корені	75
Крайчук О. В. Про принципи відбору змісту шкільного курсу математики	80
Кіндрат В. К., Нікітчук В. І. Василь Сухомлинський і патріотичне виховання школярів засобами фізичної культури	83
Іванова Л. І. Діалогічне навчання на уроках читання	89
Петрук О. М. Виховання творчої мовної особистості засобами української словесності ..	91
Зінченко Н. А. Формування культури відношень як інтегративна умова патріотичного виховання учнів різновікових груп	94
Філоненко М. М. Спостереження і спостережливість як активна форма пізнання навколишнього середовища	101
Трохимчук І. М., Марциновський В. П. Навчально-дослідницька робота як засіб наукового пізнання	105
Приймак О. П. Методика вивчення табличного додавання та віднімання в чотирирічній початковій школі	108
Якимчук Р. І. Проблемно-пошукові методи в навчанні шестирічних учнів	111
Свасьєв А. В. Вивчення стану здоров'я та деяких аспектів здорового способу життя серед підлітків Запорізької області	115
Колупаєва Т. Є. До проблеми вивчення “етнографії дитинства” в гуманітарному університеті	119
Пустовіт Н. А. Екологічне виховання школярів: проблеми цінностей	122

<i>Дем'янюк Т. Д., Гурінчук Л. Є.</i> Превентивне виховання дітей та молоді сільської школи в позаурочний час	125
<i>Пустовіт Г. П.</i> Екологічна освіта учнів у позашкільному закладі: теоретико-прикладний аспект	129
<i>Первушевська І. О.</i> Введення новітніх технологій в систему освіти та навчання в Україні	134
<i>Гавлітіна Т. М.</i> Національно-патріотичне виховання у позашкільному навчальному закладі	138
<i>Науменко Р. А.</i> Формування філософії здорового способу життя учнів у позашкільних закладах еколого-натуралістичного профілю	141
<i>Петренко О. Б.</i> Удосконалення професійної підготовки готовності вчителів до виховної діяльності у системі вищої освіти	146
Відомості про авторів	150

Наукове видання

Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в
закладах освіти

Збірник наукових праць

Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету

Випуск 14

Заснований в 1996 р.

Відповідальний за підготовку збірника до видання Янцур М.С.

Редактор Бричок Б. П.

Технічний редактор

КОМП'ЮТЕРНА ВЕРСТКА БОНДАРЯ А. М.

Здано до набору 20.01.2001 р. Підписано до друку 30.03.2001 р.
Формат 60x84 1/8. Папір офсетний № 1. Гарнітура Times New Roman. Друк різнографічний.
Ум. друк. арк. 18,56. Обл. вид. арк. 19,19. Замовлення № Тираж 100.

Адреса редакції: 33028 м. Рівне, вул. Остафова, 31
Рівненський державний гуманітарний університет, кафедра професійної педагогіки і трудової підготовки (к. 98,
тел. 22-11-18)

Віддруковано в редакційно-видавничому відділі
Рівненського державного гуманітарного університету
33028 м. Рівне, вул. С.Бандери, 12, тел. 26-48-83

О – 59 Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах
освіти: Збірник наукових праць: Наукові записки Рівненського державного
гуманітарного університету. Випуск 14. — Рівне, РДГУ, 2001р. — 154 с.

ISBN 966 — 7281 — 06 — 5.

Збірник наукових праць містить статті з актуальних проблем теорії та історії педагогіки, дидактики,
методики навчання, виховання і розвитку дітей та учнівської молоді в закладах освіти.

Опубліковані матеріали можуть бути корисними для науковців, практичних психологів,
учителів, викладачів та студентів педагогічних університетів, інститутів та коледжів.

УДК: 37: 371: 372: 373: 378

ББК 74.20